

Милан П. Ђорђевић
СРБИЈА И ЈУГОСЛОВЕНИ
ЗА ВРЕМЕ РАТА 1914–1918

Е Д И Ц И Ј А
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Фотографско издање књије:

Милан П. Ђорђевић

СРБИЈА И ЈУГОСЛОВЕНИ
ЗА ВРЕМЕ РАТА 1914–1918

Београд, Свесловенска књижара, 1922.

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2020.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Град Нови Сад – Градска управа за културу

[Ставови аутора, изнети у књизи, не изражавају ставове органа
који је доделио средства за суфинансирање]

МИЛАН П. ЂОРЂЕВИЋ

СРБИЈА И ЈУГОСЛОВЕНИ ЗА ВРЕМЕ РАТА 1914–1918

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

МИЛАН П. ЂОРЂЕВИЋ

СРБИЈА И ЈУГОСЛОВЕНИ

ЗА ВРЕМЕ РАТА 1914—1918

ИЗДАВАЧ СВЕСЛОВЕНСКА КЊИЖАРА
БЕОГРАД, 1922.

ПРЕДГОВОР

Од како смо се вратили у нашу ослобођену и уједињену отаџбину, изванредно наше штампе, с времена на време и као по неком нарочитом плану, обнавља све оне клевете, којима се за време рата, стално војевало против Србије и ондашње српске владе у намери, да се Србија и њени државни национални програм потисну у позадину.

Писало се и говорило за време рата да је политика српске владе „империјалистичка“, да је „велико-српска“ и „корумптивна“, да је „хегемонистичка“, „реакционарна“, и т. д. А пошто смо се вратили у земљу те клевете само су се пресипале из једног листа у други, у провидном циљу: да се о протеклим догађајима обмане наш народ зарад личних и партијских интереса оних, који инспиришу те листове.

Најпре су кампању у том погледу повели загребачки „Обзор“ и љубљанска „Југославија“. За њима је дошла „Ријеч С. Х. С.“ са „Словеначким Народом“, докле им нису прискочили у нидат и многи други аутономашки и демократски листови, међу њима и „Демократија“, која је у броју 81. (од 1919. год.) чак и то тврдила, да би г. Трумбић, на конференцији мира у Паризу, могао за нас и већих успеха постићи *само да није било г. Пашића, који је, вели, све квариио и покварио!*

Ишло се у том погледу тако далеко, да су извесни од поменутих листова имали и ту незавидну кураж да причају пред оним необавештеним светом у Словеначкој и Хрватској како су г. Пашић и радикали толики „реакционари“ да су читавих „25 година владали Србијом полицијским режимом, који је био гори од режима Владана Ђорђевића и Јована Ристића“. И да би се та измишљотина што лакше

за истину примила, они су додавали још и то — чујте само! — да је Пашић, силом своје власти, *приликом евакуације Србије, спречио посланике Рибарац-Вељковићеве групе да се и они евакуишу и дођу на Крф у Скупштину!*... Цела је Србија сведок, да је то тврђење сушта неистина. Нико, међутим, не може бити обманут о томе куда се циљало и чему се тежило кад се, пред Хрватима и Словенцима, Србија представљала као земља, која је кроз читавих 25 година, *иа чак и у очи великога рата*, могла погнуте главе спосити тиранске полициске режиме.

За време рата, Србију су исто тако и Аустријанци представљали. У самој Србији чинили су то преко својих познатих „Београдских Новина“, а у Иностранству преко извесних пријатеља чланова „Југословенског Одбора“, преко поткупљене неутралне штампе и преко разних дефетистичких јужнословенских личности или група.

*

Прокламујући ослобођење и уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца, ни српској Скупштини ни српској влади нису ни на ум долазиле какве империјалистичке, хегемонистичке или реакционарне тежње. Они будућу заједничку државу нашу замишљаху као потпуно демократску, са равноправношћу свих њених грађана и свих вера без разлике. Другчије није ни могло бити.

Србија већ одавно беше земља потпуно демократска. И да јој је неко наметао, она никад не би пристала вршити народно уједињење с намером да своју браћу подјармљује. Најмање су на тако што могли мислити Пашић и радикална странка, који су кроз тридесет година пре рата подносили највеће жртве у борби, из које се, најзад, поносито уздигла наша демократска Србија, која је *тек као таква* до краја оправдала назив Пијемонта нашег народа.

Улазећи у европски рат под вођством једнога у истини великога владоца, прожетог до дна срца и душе патриотским осећајима, искреног демократе и скупулотног чувара нашег Устава, Краља Петра и његовог достојног сина Регента Александра, који поред себе имађаше као саветника исто тако патриотску и демократску владу, Србија, за све време рата, ни једном није морално поклекла баш због тога, *што беше демократска и што јој и вођство такво бејаше*. Она

је у овом великом и дуготрајном рату, који у једном тренутку беше пољуљао морал целог света, до краја истрајала, и уздигнуте главе подносила све муке на које беше ударена.

— Па, и ако пропаднемо, са великима ћемо пропасти, па ћемо се са великима и подићи! — рече, у једном разговору, г. Пашић писцу ових редака још концем месеца септембра 1914. г. И те речи јесу најлепши споменик оне стојичке мирноће и оног дубоког уверења у победу Правде са којима је демократска Србија дочекивала развој ратних догађаја и онда, кад је храбра српска војска морала напустити Срем, и с обала Дунава и Саве кретати Церу и Мачкову Камену да задржи непријатеља, који поново ту беше провалио. Није то уверење напуштало Србију ни после оних јесењих и зимских страхота 1915—1916. год., када се српска војска, потискивана непријатељским армијама са три стране, провлачила кроз непроходне албанске кршеве, па ни онда када су десетковани, и глађу и болестима изнурени остаци српских армија са обала Јадранског Мора стигли на Крф, да се ту опораве, реорганизују и спреме за нову борбу с непријатељем, за борбу која је имала донети слободу свој браћи нашој. И никад, ни једног тренутка кроз све то време, ни владалац Србије, ни његов наследник Престола, ни влада српска нису ни помислили, а камо ли каквог знака дали, да су желели чиме му драго замрачити слободу наше браће, ако они и кад они једном буду отргнути испод јарма аустријског и са Србијом оснују заједничку, братску државу.

Крфска декларација, која беше прва јавна манифестација званичне Србије и представника Југословена под Хабзбурзима, била је уједно и најречитији доказ за ово што рекосмо. Њене потпуно јасне и одређене стипулације, којима су темељи наше, за онда још будуће државе постављени на једну широку и потпуно демократску базу, морале су уклонити и сенку од сумње о каквим завојевачким смеровима Србије, ако је те сумње гдегод у истини уопште и могло бити. Сам пок. Фран Супило, који се раније — ваљда подстицан с неке стране, у чије праве намере није ни прозирао — беше с неповерљивом односно према српској влади, посла јој, одмах по објави Крфске Декларације, честитку, *„ради закључака прихваћених, који су дапаче у темељним начелима надмашили моје поштулате“*.

Ко је, после свега тога, могао и помислити, да ће одједном, изненада, и са стране многих „Југословена“, пасти оптужбе против српске владе да она не мисли ни на што друго до на „Велику Србију“ и да према Хрватима и Словенцима гаји завојевачке намере?

При свем том, невероватном брзином, и по неутралној Швајцарској и по савезничким земљама, нарочито после Крфске Декларације, почеше се ширити најневероватније и најстрашније оптужбе те врсте противу Пашића и ондашње српске владе, противу „радикалних реакционара“ и „тлачитеља и српске и југословенске демократије у опште“, противу оних „који бацају у лице непромишљен и лакомислен приговор да је Србија изгубила крв својих синова због чега треба створити велику Србију“, противу „Србијанаца, који могу говорити само о Србији, јер о Југославији могу говорити не Србијанци, него Југословени“, против „спекуланата и бесавесника србијанске владајуће странке“, који ће „у тој „Великој Србији“ чинити оно исто што су чинили у Мађедонији: грабити, пљачкати, и послати своје покварено и некултурно чиновништво у све југословенске покрајине да нас притисне, да нас морално и материјално исисава, да чини оно што нису чинили Аустријанци и Маџари“ и т. д.

Ето, тако је на све стране, за време рата, клеветана и оптуживана српска влада. Да се тим клеветама противу Пашића и радикала ударало по самој Србији није потребно нарочито доказивати.

*

Обнављајући прошлог лета клеветничку акцију против Пашића и ратне српске владе, загребачка „Слободна Трибуна“ је покушавала у неколико чланака и то представити, како у стварању ове наше данашње државе ондашња српска влада и њен председник, управо, и немају никаквих заслуга! За све се покушавало представити заслужним само „Југословенски Одбор“!

Те старе клевете противу ратне српске владе поновно је пре кратког времена и Dr. Хинковић, најпре у блокшном „Обзору“, затим у демократској „Ријечи“, а после и у засебној брошури.

И то се тако говорило и писало, па се још и данас говори и пише, баш о оним људима, који су и започели и до краја водили рат с бив. Аустро-Угарском и њеним савезни-

цима, и који су, с врхова српске државне управе, први, широм целог света, прокламовали ову нашу данашњу уједињену државу као главни ратни циљ Србије!

Да би доказали своју тезу, сва су та „Југословенска“ господа, ти критичари рада ратне српске владе наводили пуно изјава и предлога „Југословенског Одбора“, спомињали резолуције наших саплеменика у Америци и т. д. и све то везивели једно уз друго без реда, како су сами хтели и како им је било угодно и, наравно, све су тумачили тенденциозно, без обзира на време и прилике кад су те изјаве и предлози учињени, или кад су наведене резолуције допесене. Није се ту водило рачуна ни о томе, да је Краљевина Србија, на челу чије је владе стојао г. Пашић, увек била и за све време рата остала међународно признаши фактор који постоји, и да су одлуке Српске Народне Скупштине биле једина меродавна директива за политику, српске владе. Није се узимала на ум ни стварна ситуација на бојним пољима у даним моментима, ни, у вези с тим, оштра политика Савезника у тренуцима кад су чињени дотични предлози и кад су падале дотичне изјаве и резолуције. Сем тога „документи“, на које се дотична господа позивају, не само што нису увек потпуно цитирани, него су често пута и *скроз неистинити*. А спомињући нам концепцију чланова „Југословенског Одбора“, коју не приказују онаквом каква је она у истини била, они заборављају водити рачуна и о концепцијама оног дела нашег народа, који је, за време рата, остао на своје огњишту у Аустро-Угарској, или се, пре рата, био иселио у Америку. Међутим су ове друге концепције биле претежније од онога, што је „Југословенски Одбор“ само речима показивао да жели остварити, па су се ове друге концепције, разликујући се од оних, које је „Југословенски Одбор“ јавно исповедао, такође и међу собом јако разликовале, и не само по времену када су долазиле и по тактици, која се имала употребити, *него и по циљу, који се желео остварити*.

Једино због тих тенденциозних саопштења, којима се жели замрачити блиска, али уједно и најмучнија прошлост, какву је наш народ икад преживео, узимамо и ми реч по тој ствари. Не треба допустити клеветама да се одомаће. Овде у толико пре, што се, као што рекосмо, тим клеветама гађа преко Пашића и радикала — сама Србија. Њу и њене заслуге желе, управо, поменути „Југословени“ уклонити с пута,

закопати их, и на свагда метнути крст на њих, како би лакше постигли извесне смерове своје, о којима се све може рећи изузев да су прожети духом истинског јединства. Нашем народу треба изнети истину о ономе што се дешавало за време од лета 1914 до конца 1918. г. То је доба и иначе непознато ширим масама, па чак и многим између људи, који иначе нису равнодушни и неактивни у политици. Треба им с тога дати прилике да га, колико толико, познаду. Ми ћемо то, колико знамо и можемо, учинити у овој књизи. Изнећемо пред читаоце факта, наравно она која су нама позната и онако како смо ми на њих гледали, па они сами нека о томе размишљају и суде. Ако се наша оцена некој господи и не буде свиђала, једно нам неће моћи ни они оспорити, а то је, да смо, ређајући факта, изнели истину.

Могли бисмо овде, за сад, напоменути само још толико, да је целокупни рад „Југословенског Одбора“ оставио на нас лично такав утисак, да је био од веће штете него користи по ошту народну ствар. А и многи други наши, потпуно добронамерни људи били су, још за време рата, дошли до убеђења, да би за нашу народну ствар боље било да тај одбор, *онакав какав је био и како је радио*, уопште није ни постојао. До другог чега није ни могла довести она безобзирна неискреност најутицајних чланова тога одбора готово према сваком кораку српске владе, и онај дуализам у вођењу народне подитике, *који није био последица само претеране амбициозности* оних чланова „Југословенског Одбора“, који су непрестано настојавали да пред нашим Савезницима играју признатога и уз то још српској влади равноправнога фактора *у свима без разлике питањима*, која су се тицала ослобођења и уједињења нашег народа, — него је био продукт и неких њихових парочитих смерова. Уосталом, рад „Југословенског Одбора“ нису одобравали ни сви његови чланови. А факт, што су са радом „Југословенског Одбора“ били задовољни два Енглеза, новинари Стид и Сетон Ватсон, као што је загребачка „Слободна Трибуна“ наводила, нико не може узети као озбиљан доказ, да је тај рад, и кад се узме да је био потпуно искрен, уједно био и беспрекоран *с гледишта наше народне ствари*. Није, најпосле, било ни очекивати, да ће два Енглеза боље знати оно што нама треба од нас самих; још мање, да ће ти Енглези посматрати југословенски проблем кроз призму нечијих туђих, а не својих, енглеских инте-

реса. Међутим, колико су и како су г. Стил и г. Ватсон били обавештени о укупном раду „Југословенског Одбора“ најбоље показује факт, што су обојица стално упућивали да се наше народно уједињење може извести само на основици Крфске Декларације, а притом су тврдили, како је то г. Пашић, који је ту Декларацију напустио!) А било је сасвим противно. Место да буду потпора српске владе, тумачи и пропагатори принципа Крфском Декларацијом усвојених, баш су чланови „Југословенског Одбора“ били ти, који су се те Декларације одрицали још за време рата, па је, исто као и „Н. С. Преса“ и остала ондашња аустро-угарска штампа, огласили као *противну општој жељи нашег народа*.²⁾

Г. г. Стил и Ватсон нису, вероватно, ни појимали до које су мере били обмањивани кад су, у августу, 1918. год., у својој „New Europe“, пред необавештеном енглеском публиком прекоревали српску владу чак и тиме, да је она, тобоже, „забрањивала и пленила“ — „југословенске списе“! То се односило на једну брошуру г. Dr. Б. Марковића, професора београдског Универзитета, чије су растурање српске власти одиста биле забраниле, али не због неког „југословенског“ карактера њеног, него због тога што су у њој били изнесени *подаци о бројном стању добровољаца*, који су се из Русије кретали на солунски фронт, и што се *откривао пут, којим су они из Русије имали кренути ка Солуну*.³⁾ Ни тај уважени београдски професор, а ни г. г. Стил и Ватсон нису се ту имали рашта љутити, јер да је г. Марковић, неком несрећом, био Француз или Енглез, он би у Француској или Енглеској био за тако што ухапшен и осуђен, а не би му спис био само забрањен.

Најпосле поменућемо овде још само то, да смо, ради допуне, унели у ову књигу и неколико наших чланака, раније објављених у београдским листовима „Самоуправи“ и „Трибуни“, или у часопису „Нови Живот“.

М. П. Ђ.

У Београду 5. септембра, 1922. г.

1) Лондонска New-Europe, свеске од 22 и 29. августа 1918. г.

2) „Женевска Конференција о југословенском уједињењу“. Женева 1918. Види: и „Приватна иницијатива у националном раду“ од Dr. Петра Слечевећа, Женева, 1918. г., издање друштва „Просвете“, коме је тада био на челу г. Никола Стојановић, члан „Југословенског Одбора“, и брошуру: „О погрешкама у националној пропаганди I“ од М. П. Ђорђевића, Женева, 1918. г.

3) Види брошуру Dr. Б. Марковића: „Наше народно уједињење“ (Библиотека „Просвете“) Женева, 1918. стр. 16—17.

І Д Е О

Због чега је и како дошло до рата између Србије и Аустро-Угарске — Аустројски ултиматум и српски позив на мобилизацију — Прокламација Регента Александра српском народу и прва наредба Врховног Команданта српској војсци — Резултат војних операција до 20. новембра, 1914.

Познати сарајевски атентат, којом су приликом погинули аустројски престолонаследник и његова супруга, извршили су, као што је познато, аустројски поданици, на аустројском земљишту и пред очима аустројских власти. При свем том, и на запрепашћење свега цивилизованог света, бечка влада је због тога атентата окривила званичну Србију! Она је тако урадила због тога, што је на тај начин хтела прикрити праве узроке своје скроз непријатељском и агресивном држању према Србији, коју су у Бечу, нарочито после анексије Босне и Херцеговине, све више и више почели осећати као једну велику сметњу аустро-угарскоме надирању 'ка Солуну.

Далеко, дакле, од тога, да у самом акту, који је стао живота надвојводу Фердинанда и његову супругу, виде разлог за рат против Србије, бечки дипломати су тај разлог видели и нашли много раније, и то у резултатима балканских ратова, па је сарајевски атентат послужио само као изговор.

Данас је сасвим извесно, да су у Бечу знали за тајни уговор између Србије и Бугарске од 1911. г. Краљ Фердинанд није пропустио да о том уговору извести бечки двор, разуме се, кришом од Србије, која, што се Бугара тиче, није ни тада била уљушкана у неке дубоке снове да ће се Бугари, због Србије и ради братства с њоме, одрећи tutorства аустројског.

Да је хтела, Аустро-Угарска би могла спречити извршење поменутог уговора. Она би то и учинила, да је некако унапред могла погодити резултат оружане акције, коју је тај

уговор предвиђао. Али, пошто је пропала акција грофа Бертолда, коју је он у лето 1911. г. водио, трудећи се, да, насу-прот тежња Србије, створи аутономну Албанију, у Бечу су стекли уверење, да ће циљевима аустријске политике на Балкану добро моћи да послужи и сам поменути српско-бугарски уговор. Државници на Балпацу били су дубоко убеђени, да ће први озбиљан оружани сукоб између Срба и Турака бити потпуно поразан за Србију. Тада би се јавила на позорницу Аустро-Угарска, с планом да Турке заустави тамо негде око Врање или Ниша, и тако „спасе“ Србију, која би то спасавање скупо имала платити.

Но, кумановска битка и њен исход нису били поразни за Србију, него за Турке и за Аустро-Угарску. Може се данас с пуно и пуно разлога рећи, да је на Куманову и Аустрија била тучена. Цело понашање Аустро-Угарске за време балканских ратова, нарочито њена акција на Лондонској конференцији 1912—1913, када се она свом снагом трудила да што је више могуће ограничи добитке Србије, потврђују горње наше речи. Али, више него у томе, налазимо потврде овоме што рекосмо у догађајима, који су доцније наступили.

Једна пропала нада родила је другу. Оно што се није десило на Куманову требало је да се деси на Брегалници. Мучки препад Бугара, извршен у јуну 1913., био је у ствари дело аустријско.¹⁾ Али, како се бугарски препад на Брегалници свршио поразом Бугара, морало се рачунати не више само на своје политичке сателите на Балкану, него и на своју сопствену оружану акцију. Да казни Србију, што се усудила тући Турке и Бугаре, и на тај начин удвојити своју снагу, те постати „двапут опаснија“ за своју велику сусетку, Аустро-Угарска ју је имала намеру напасти одмах после Букуреш-

1) Још пре тридесет година писао је пок. Пера Тодоровић ово: „Код свију озбиљних људи у Србији дубоко је укоревана мисао, да борба између Срба и Бугара може бити само штетна по обадве те земље. Услед тога је код нас у Србији опште уверење, да Србија неће убудуће поновити погрешку из 1885. г. и напасти Бугарску. Али, уљубљани тим уверењем ми чинимо грдну погрешку, кад мислимо да смо и ми исто тако сигурни, да неће бити напада с бугарске стране. То је опасна обмана од које се треба чувати као од живе жеравице. Бугарска ће нас напасти првом приликом. Ако нико, њу ће на то потицати Аустро-Угарска и Немачка. С тим треба да смо једном за свагда на чисто“ — — — (Мале Новине), бр. 86. од 26—III—1892.) Пера је имао право. А опрезност којом је Србија дочекала мучки брегалнички напад Бугара најбоље показује, како је то његово тврђење било подеделено уверење свих озбиљних политичара у Србији.

ког мира, у јесен 1913. г., и већ је у том погледу раније била учинила и сондажу код својих савезника. Познато је, да је једна изјава званичне Италије одвратила Аустро-Угарску од тога корака. Међутим је то било само тренутно одлагање рата, који су бечки дипломати наставили припремати.

По сопственом признању пок. цара Франца Јосифа, које је учинио у једном писму, упућеноме цару Виљему убрзо после сарајевског атентата, бечка се влада — и мимо оне раније талијанске опомене — ипак и неоступно била одлучила на рат против Србије. На Бал-плацу већ је био, почетком јуна, 1914. год., довршен један меморандум за цара Виљема, и у томе су меморандуму били изнесени разлози, који одређују Аустро-Угарску на оружану акцију против Србије. Својим горњим писмом, у коме је изрично нагласио *да је тај меморандум написан пре сарајевског атентата*, цар Франц Јосиф је достављао цару Виљему не само погледе своје владе — у том мемоару изложене — него и своје сопствене погледе односно Србије и њених „непријатељских тенденција према Аустро-Угарској“. У томе писму цар Франц је даље наводио, да је Србија добила велико повећање и у територијама и у становништву, да је она сада два пут већа, па је и њена агресивност према Аустро-Угарској постала два пут опаснија. А спомињући сарајевски атентат, Фрац Јосиф наглашавао је цару Виљему да је сад дошао тренутак угушити све оно, „што носи у себи клицу за даљи неповољни развој догађаја према Аустро-Угарској,“ те се обраћа на цара Виљема да се и он сагласи на акцију, коју његова влада спрема и коју он, Франц Јосиф, потпуно одобрава.¹⁾

Цара Виљема, који се на толико година пре тога спремао за рат, непрестано тражећи повода истом, није требало много убеђивати. Он је оберучке прихватио аустријске намере, и већ је 10 (23) јула, 1914. године, аустро-угарски посланик у Београду, барон Гизл могао предати српској влади ону ултимативну ноту, тражећи безусловни пријем исте у року од 48 сахати.

Србија је тада била у јеку изборне борбе. Председник владе, г. Пашић морао се из унутрашњости одмах вратити у Београд. У 6 часова по подне, 12 (25) јула био је барону

1) „Diplomatische Aktenstücke zur Vorgeschichte des Krieges 1914“. Беч 1919., званично издање аустријске владе.

Гизлу предат одговор српске владе. Аустриски ултиматум, као што је познато, беше у потпуности усвојен у свима тачкама, сем у две, на које не би могла пристати ни једна на свету независна држава. Барон Гизл није био задовољан тим одговором, и одмах је напустио Србију.

*

Исте вечери — 12 (25) јула — српска влада је спремила, штампала и растурила међ' народ један проглас, у коме укратко саопштаваше о изјави барона Гизла, да није задовољан одговором српске владе и да коначно, у име своје владе, прекида дипломатске односе са Србијом. Затим се у прогласу наглашаваше, да је „влада српска због тога принуђена, да за сваки случај предузме најпотребније војничке мере за одбрану земље“, па се најпоследње овако настављаше:

„Сматрамо за дужност позвати народ на одбрану отаџбине, верујући, да ће се нашем патриотском позиву сваки радо одазвати. Ако будемо нападнути, војска ће вршити своју дужност, а грађанима, који нису позвати под заставу, саветујемо, да остану код својих домова и мирно раде своје послове“.

Српска влада, у томе тренутку, још није била изгубила сваку искрицу наде, да ће се очувати мир. Ипак је било предузето све што је обазривост налагала. Изборна борба је на један мах у целој земљи обустављена, и влада се одлучила да своје седиште пресели у Ниш, где су и она, као и владалац и Регент Александар, већ после два дана били настањени. Ту их је затекла и аустријска објава рата, 15 (28) јула, која не беше упућена српској влади, него — српској Врховној Команди!

*

Под потписом Регента Александра и чланова српске владе била је из Ниша, 16 (2) јула упућена прокламација, којом се народ извештаваше о „великоме злу“, које је „на нашу Србију насрнуло“! Спомињући аустријску објаву рата, у прокламацији се овако говорило:

„Невоље наше краљевине и нашега народа с Аустријом нису почеле од јуче. Кад је год Бечу требало, давала су најсвечанија обећања, да ће се са Србима и Хрватима праведно поступати, па је ипак све то остало неиспуњено. Залуду су српски и хрватски граничари, и толики други наши

јунаци, лили крв по целој Европи за славу и корист бечкога двора, залуду су биле жртве, које је Србија за владе мога деде подносила, кад је помогла да се спасава царски престо од незадовољних и побуњених његових народа, залуду је Србија радила све што је могла, да живи у пријатељству са суседном царевином — све то није ништа помогло“.

Спомињући даље како је Аустрија „пре тридесет година заузела српску Босну и Херцеговину“ и како их је „пре шест година коначно и бесправно присвојила“, прокламација излагаше у главним потезима ток ствари са аустријским ултиматумом, и најпосле завршаваше позивом:

„Срби, браните свом снагом своје огњиште и српско племе!“

У то доба мобилисане српске трупе већ су кретале ка Дрини, Сави и Дунаву. Последњих дана месеца јула била је потпуно готова и концентрација наших трупа. А 22. јула (4. августа) војсци је из Крагујевца, где тада беше седиште Врховне Команде, била упућена — прва наредба од стране њеног врховног команданта, Регента Александра.

Напомињући како је Аустрији „било мало, што смо ми морали годинама мирно да слушамо јауке милиона наше браће, који су до нас допирали из Босне и Херцеговине, из Банаата и Бачке, из Хрватске, Славоније, Срема и са нашега мора, кршине Далмације“, у тој се наредби ударало гласом на то, да је Аустрија „сада затражила највише, тражи нашу главу, нашу независност, живот и част Србије“.

„Јунаци!

„Ви ћете — говорило се даље у тој наредби — имати да се борите са једним непријатељем, који никад није имао ни ратне среће нити војничких победа!... „Ја сам се на Куманову, Битољу и Брегалници са поносом дивио вашој свесној храбрости и вашем беспримерном самопрегоревању. Зато сам уверен да ћете ви и овог пута, на бранику отаџбине и у великом делу ослобођења српског робља, умети само да увећате славу и лепи глас српскога оружја и нашега јунаштва“..... На свету нема светије дужности него што је одбрана своје државе, своје нације и вере“..... „У бој за слободу и независност српског народа!“

*

Десетак дана после ове наредбе тукла се церска битка. Започета ноћу између 3. и 4. августа (по старом), она се, 6. августа по подне око 3 часа, завршила потпуном победом

српског оружја. Недељу дана доцније беху Аустријанци истерани и из Шапца, који раније беху заузели, јер је био без одбране. Српска војска уђе, у рану зору 13. августа, у Шабац, који, теко рећи, беше измрцварен варварством непријатеља. Тада настаде кратки одмор и спремање војске за прелаз преко Саве у Срем. Прелаз је почео ноћу између 23. и 24. августа тако, да су у недељу (24) готово сви главни делови наших трупа, одређених за прелаз, били у Срему. Тај прелаз није био у плану српске Врховне Команде, бар не у том моменту. А што је он ипак извршен, било је под утицајем наших Савезника. Пре него што се уопште за тај прелаз знало међу војницима, ваљда на четири-пет дана пре тога, нашао се један војник, у XII пешад. пуку Шумадијске Дивизије I позива, који је међу својим друговима говорио: како ћемо сад прећи у Срем, али ћемо се после недељу дана отуд вратити. И ако је та прича прострујала кроз целу дивизију, нико у њу није веровао. Војници су с највећим одушељењем прелазили на другу обалу Саве. Али, тачно на недељу дана по прелазу, 31. августа по подне, стиже наредба Врховне Команде да се трупе одмах врате из Срема. Аустријанци беху поново провалили преко Дрине, па их је ваљало заустављати. По једној страховитој кини, каква се ретко кад упамтила, српске трупе напустише Срем ноћу између 31. августа и 1. септембра, и хитно кретаху у правцу Цера и Дрине, слушајући уз пут глас о великој победи француској на Марни.

Кад је непријатељ био заустављен на положајима, које је, према Дрини и поред Саве на нашој територији, дотле био заузео, озбиљнијега сукоба избеђу српске и аустро-угарске војске није више било све до познате Поћорекове офанзиве, која је отпочела у другој половини октобра, па је, до половине новембра, српске трупе била потисла скоро до Чачка и Горњег Милановца. У то време, — ако се не варамо 18. новембра — била је, место чисто радикалне, у Нишу образована коалициона влада, састављена од радикала, самосталаца и напредњака, опет под председништвом г. Пашића.

Рано изјутра 20. новембра отпочела је контра офанзива српске војске.

Одлуке српске Народне Скупштине — Пашићева концепција

У позну јесен 1914. год., када је српска војска снажном контра-офанзивом почела потискивати Поћорекове армије, заседавала је у Нишу Народна Скупштина. У том тешком тре-

нутку, изјавио је, на седници Народне Скупштине од 24. новембра (7 децембра), г. Пашић поред осталог и ово:

„Уверена у решеност целог српског народа да истраје у борби за одбрану свога огњишта и слободе, влада Краљевине сматра као најглавнији и у овим судбоносним тренутцима једини задатак, *да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања*, које је у тренутцима кад је започело *постало уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше неослобођене браће Срба, Хрвата и Словенаца.*“

Овом изјавом, коју је Скупштина одобрила бурним клицањем, влада је поставила као ратни циљ Србије: *ослобођење и уједињење целог нашег народа.* У тим речима је била изражена идеја Србије, која је за собом имала читав један век позитивног и успешног рада, и коју је сад требало до краја извршити.

Да се успе и дође до тога, најглавнији и једини задатак српске владе имао је бити њено старање: *„да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања“.* Но, да би се ратни успех обезбедио, потребне су жртве сваке врсте. Сама Србија, искључиво својим средствима, није могла то обезбеђење извести. Морала се дакле ослањати и на своје Савезнике. А кад се на њих морала ослањати, она није могла без икаква обзира прелазити преко онога, *што они саветују и раде*, није у толико пре, што су и Савезници, исто као и Србија, поставили као главни задатак да обезбеде успех рата.

*

Отпочета 20. новембра 1914. г., контра-офанзива српске војске завршена је величанственим резултатом. Већ 2. децембра није у целој Србији, сем заробљених, било ни једног непријатељског војника.

Аустријанци за дуже време остављају Србију, па, удружени с Немцима, окрећу Русији. Али, у то доба затишја на нашем ратном фронту, допире до Ниша глас, да су наши савезници потписали познати Лондонски Уговор. Овај је Италији додељивао не само оно на што би она, по начелу народности, имала права, него и добар део наших јадранских територија, под условом, да и она ступи у рат против Централних Сила. Савезници, који се осећаху слаби према својем противнику, тражили су нове савезнике, и због тога су чинили жртве

које иначе сигурно не би чинили.¹⁾ Ако су оне чињене на рачун нашег народа, *Србија их ни на који начин није могла спречиши*. Притиснута Савезницима, она је тешка срца и с душом-пуном бола, морала пристати да прими један савезнички предлог, који се тицао њених рођених територија, откупљених толиком крвљу српском, које је већ држала у својим рукама. При свем том, Србија је протестовала против Лондонског Уговора и дала јасно на знање, *да је он ничим не везује*.

Одговарајући на интерпелацију Д-р Драг. Павловића, поводом Лондонског Уговора, на седници Народне Скупштине од 24. априла (по старом) 1915. год., г. Пашић је могао јавно у Скупштини, поред осталог, и то изјавити: да он држи, „да италијански политичари и државници не могу ићи за тим, да добију једну варош више или мање, ово или оно острво, јер могу унапред знати, да сама Италија неће бити у тој вароши или на том острву, него ће њена сила *бити у слози српско-хрватско-словеначког народа и Италије*“.

Сва изјава г. Пашићева са оном коју је учинио на скупштинској седници од 24. новембра, о чему ћемо после и опширније говорити, може пружити слику опште политике српске владе у то доба, политике коју је Народна Скупштина поново узимала у претрес на тајној седници од 10 (23) августа, 1915. г. и опет јој дала своје поверење овим прелазом на дневни ред:

„Пошто је саслушала изјаве владине и обавештења дата у тајној седници, Народна Скупштина, одајући пошту палим јунацима и понављајући своју решеност, *да борбу за ослобођење и уједињење српско-хрватско-словеначког народа продужи уз своје савезнике, по цену жртава неопходних за обезбеђење животних интереса нашег народа, одобрава владину политику и прелази на дневни ред*.“

После тога догађаји су се брзо развијали. Концем септембра почела је и велика Макензенова офанзива против Србије, а првих дана октобра навалише на Србију и Бугари. Савезници нас нису могли помоћи да сачувамо земљу. Савезовали су нам повлачење кроз Албанију, одакле би нас они прихватили. А кад смо то учинили, и кад је Престолonasледник с владом био у Скадру, они нам изјавише да нас из

1) „Лоши ратни положај склонио је Тројни Споразум да пристане на захтеве Италије“. Тако је писао, у 1915. г., Д-р Трумбић у једном писму Д-р Хинковићу (Ф. Поточњак: „Рапалски Уговор“, Загреб, 1921. страна 11).